

Kölcsey Ferenc a vallási toleranciáról¹

KISS LAJOS ANDRÁS

(Szatmárcseke, Művelődési Ház, Kölcsey-emlékszoba, fotó: Orbán Domankos)

Kölcsey Ferenc 1815–27 között többször is átdolgozva írja meg a *Törredékek a vallásról* című vallás- és történelemfilozófiai munkáját,² amelynek újraolvasása mindenekelőtt arról győzhet meg bennünket, hogy kevés olyan világos látásmódú gondolkodó van a magyar eszmetörténetben, mint a mű szerzője. Kiváltképpen a manapság oly divatoská váló „toleranciafogalom” mibenlétéről és értelméről tanulhatunk tőle sokat. Hiszen nem kis meglepetéssel konstataálhatjuk azt a tényt, hogy a kálvinista Kölcsey, aki politikusként az országgyűlési beszédeiben a protestánsok egyenjogúsításának harcos híve, mint teoretikus, filozófiai író a reformáció vallási mozgalmát történelmileg elhibáztottnak tekinti, arról értekezve úgyszólván csak a negatívumokat hangsúlyozza. Mi húzódik meg a negatív értékminősítés háttérében? A kérdés megválaszolása nemcsak a gondolkodó, de a politikus Kölcseyt is jobban megérteti velünk.

A probléma bemutatása során feltétlenül tudatosítanunk kell, hogy a vallás jelenségét Kölcsey két szinten vizsgálja, de ezek a szintek csak a logikai-történeti rekonstrukció szempontjából különülnek el egymástól, a valóságban szoros egységet alkotnak, együtt, egymással összefonódva adják meg a vallás konkrét, történeti tartalmát, mibenlétét.

Az általános szintjén – Kölcsey szerint – a vallás szubsztancialitása össze-tevődik egyrészt a vallás eidoszából: ami nem más, mint a hit, másrészt a vallás fundamentumából: ami a „szív joga” (mely jog akkor és ott kezd érvényesíteni akaratát, ahol s amikor az ész csődöt mond), a szeretet, az érzélem spontán kiáramlása, a moralításra való törekvés, az erény megvalósításának belső emberi szükséglete. A 3. törredékben ez így fo-

galmazódik meg: „A vallás különbözik mindazon dolgoktól, amelyek a filozófiának tárgyait teszik. Annak célja a hit s a hit által a moralitás. A filozófia, mely vizsgálódáson fundáltatik, bizonyos rezultátumokra sohasem viszen.³ A lételtől a lehetségig, a nemlételettől a lehetetlenségig átláthatatlan a köz [...] Nézzünk hátra és előre, s utójára is azt kell mondanunk, amit Bayle mond: az emberi okosság olyan, mint a mózesi törvény, mely nem egyébre való, hanem saját gyengeségünket ismerteti meg velünk s ezáltal egy megváltónak s könyörülő törvénynek szükséges voltára vezet.”⁴ Kölcsey élesen szembeállítja egymással a tudást és a hitet. A tudásból nem vezethető le a hit! Ez természetesen fordítva is igaz.⁵ Ugyanakkor a tudás nem fogja át az emberi lét teljességét, ezért a boldogság és az erkölcs megalapozására alkalmatlan. Kölcsey végső következtetése: az emberiség humanizálása csak a hit alapján képzelhető el. „Nincsen a gondviselésnek nagyobb jótéte a vallásnál. Amit magunk sohasem fogtunk volna megtudhatni, megállíthatni, azt a vallás, a reveláció tudatja velünk s meg hagy nyúgodni [...] Valljuk meg, hogy a vizsgálódás is csak odavezet, honnan kiindultunk: a hitre”.⁶

A vallás lényegének az általános szintjén történt megfogalmazása után Kölcsey azt vizsgálja, hogy a történelmi vallások, felekezetek, jelesül a katolicizmus, a protestantizmus – a maguk különösségeikben – mennyiben felelnek meg

a vallás „ideáltípusának”. Hangsúlyozza, hogy végső soron elvi különbség nincs közöttük, de a protestantizmus azáltal, hogy a tudást segítségül hívja a hithez, lehetetlenséget kísérel meg; tudással eljutni a hithez: *contradictio in adiecto*. „Leónak felekezete hiszen; Luthernek felekezete vizsgálódik s hiszen.”⁷ A katolicizmus tehát közvetlenebbül felel meg a vallás eidoszának, azaz a hitnek, mint a protestantizmus, amely kerülővel ugyan,

Református templom, Álmosd (Fotó: Orbán Domankos)

de ugyanoda érkezik, mint az előző. Természetesen Kölcseynél a vallás kérdéseinek elméleti megközelítése nem öncélú, számára közvetlenebb és sokkal fontosabb az, ami a katolicizmus és a protestantizmus strukturális különbségein messze túlnó: ez pedig nem más, mint a reformáció létrejöttével felújult vallás-háborúk, belső villongások, a pusztítás és Európa nagy részére ráteleplülő sötétség. „Az áldozatok temérdekek valának; a kultúra, mely a reformációnak következeiben számláltatik, hátravetettet; tartományok pusztultak el; s köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál.”⁸ Pedig, állítja Kölcsey, maga a katolicizmus már egyszer megtette a véres utat odáig, hogy a vallás „ideáltípusa” legyen, hiszen neki is megvoltak a maga homouision-homouision vitái, pusztító következményeikkel együtt. De a történelmi fejlődés eredményeképpen a katolicizmus megtisztult, az újkor hajnalára mentes lett a korábbi belső vallási gyűlölködésektől; a reneszánsz és a humanizmus korára létrejöttek a felvilágosult gondolkodás kezdeményei, a békés, evolutív fejlődés lehetősége adva volt. „S midőn már azon százakban oly világos fejek származhattak, mint Savonarola és Luther, mint Erasmus és Melancthon, mint Ximenes és Sarpi, ha akkor szükséges volt-e az emberiségnek azon pusztító revolúcióra, mely Európának kultúráját egy századdal bizonyosan késleltette? Had és teológia versengések foglalták el az előre törekedő kultúrák helyét. Midőn már Copernicust és Galilleit és Gassendit számlálhatott Európa, kellett-e, hogy Coccejust és Voetiust, és Calmetet, és Venemát számláljon?”⁹ Ugyanakkor Kölcsey számára a vallás-háborúk és a terméketlen kontroverziák modellszerű érvényességet nyernek: általában a széthúzás, a partikuláris törekvések mintáivá válnak.¹⁰

S a múlt kísértete a márt figyelmezteti! A nemzeti összefogás csak akkor valósulhat meg, ha nem veszélyeztetik értelmetlen, gyűlölködő pártharcok, romboló belviszályok. S ezen a ponton válik világossá a politikai Kölcsey gyakorlati állásfoglalásának miéértje a reformkori küz-

delmekben. Kölcsey a herderi gondolatokkal való megismerkedése után felhagy korábbi franciás kozmopolitizmusával,¹¹ és Herderhez hasonlóan a nemzetet és a nemzeti nyelvet tekinti az emberi lét szubsztanciális alapjának. A nemzet a közvetítő az egyén és az emberi nem között. A nemzet megteremtésének a nyelv kiművelése és a tulajdon általánossá tétele mellett harmadik alapfeltétele a vallási partikularizmusok felszámolása, pontosabban: a felekezeti vitáknak a polgári életből történő száműzése. Ennek az álláspontnak a világos, tömör megfogalmazása az országgyűlési viták tüzeiben Kende Zsigmondhoz írt levelében található. „... a vallásügyet ami illeti, én azt sohasem nézem úgy, mint Kalvin fia, de mindig úgy mint polgár. Hárommillió ember csak fél polgártársa; s mi veszély ez az egészre nézve? Lassankint leverni a köztünk levő közfalat; eltörölni az ingerlések eszközeit s ezáltal az akció és reakció veszélyes következei; erre törekedném. Mert mi lehet rettenesebb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérjük: mi vallású az ember? nem pedig: mi hazafiságú és érdemű?”¹²

„Mert mi lehet rettenesebb, mint mikor tiszt- és követválasztáskor azt kérjük: mi vallású az ember? nem pedig: mi hazafiságú és érdemű?”

■ (KÖLCSEY FERENC)

Látható tehát, Kölcsey vallásfilozófiai, történetfilozófiai munkái túl a közvetlen tudományos, elméleti jelentőségükön más célt is szolgáltak; a politikai Kölcsey a gyakorlatban kamatoztatta elméleti felkészültségét, s hirdette meg – nálunk elsőként – az érdekegyesítés reformkori programját. Úgy vélem, nincs igaza Szerb Antalnak, aki lírai szépségű esszéjében így ír Kölcseyről: „Nem volt érzéke a realitás iránt, elfordult a realitástól egy ideális világ felé, mert a realitás nem fedte azt a képet, mely benne a valóságnál elevenebben élt.”¹³ Kölcsey nem fordult el a valóságtól, sőt ellenkezőleg, tevékeny szerepet vitt annak megváltoztatásában, jobb irányba terelésében. Folyamatosan finomodó világnézetének végső változatát talán a nemzeti liberalizmus fogalmával lehetne a legpontosabban meghatározni. Ez azt jelenti: csak toleráns és befogadó nemzetek szerezhetnek jogot arra, hogy tiszta lelkiismerettel lépjenek fel saját nemzeti érdekük védelmében. Ilyenformán talán nem járok messze az igazságtól azzal a feltételezéssel, hogy a

másság és a tolerancia körül folyó mai vitákban több esély kínálkozna a konszenzusra, ha a vitázó felek komolyan elkezdenék tanulmányozni Kölcsey Ferenc vallás- és filozófiatörténeti munkáit.

1 Jelen írásban részben felhasználtam a Becskeházi Attilával írott tanulmányomban kifejtett gondolatakat is. Lásd BECSKEHÁZI Attila–KISS Lajos: *Vallás és filozófia – Adalékok Kölcsey Ferenc filozófiai gondolatához*, Szabolcs – Szatmári Szemle, 1987/2.

2 A mű genesisével Szauder József beható tanulmánya foglalkozik. Lásd *A romantika útján*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1961, 199–216.

3 Itt érdemes idézni egy ismeretlen szerzőtől származó szellemes mottót, a filozófia és a vallás közötti különbséget megvilágítandó: „A filozófusok mindig olyan kérdéseket tesznek fel, amelyeket nem lehet megválaszolni. A vallás viszont mindig olyan válaszokat ad, amelyekre nem lehet rákérdezni.”

4 *Töredékek a vallásról – Kölcsey Ferenc válogatott művei*, szerk. FENYŐ István, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 451. (Kölcsey kiemelése.)

5 Feltételezem, hogy Kölcsey ismerte Hume és Kant álláspontját, miszerint a tudomány sem cáfolni, sem pedig igazolni nem képes a vallásos hitet. A tudomány igazságai mindig regionális igazságok (a különböző szaktudományok igazságai), míg a hit igazsága holisztikus és univerzális „igazság”. Itt, Lyotard kifejezésével élve, különböző diskurzusfajtákról van szó.

6 *Uo.*, 452. Ezek a gondolatok kanti, sőt fichte hatásokról tanúskodnak. Fichte a tudás és a vallás viszonyának kérdéséről a következőket írja: „Most már értelek, magasztos Szellem. Felleltem a szervet, amelynek segítségével megragadom a realitást, s vele együtt valószínűleg más realitást is. Eme szerv nem a tudás: semminemű tudás nem képes megalapozni és bebizonyítani önmagát, minden tudás valamilyen még magasabb tudást feltételez a maga alapja gyanánt, s e felemelkedésnek nincs vége. Eme szerv a hit, ez az önkéntes megnyugvás a számunkra természetesen kínálkozó szemléletben, mert rendeltetésüket csak a szemlélet alapján van mód betöltenünk: csak az erősíti meg a tudást, s ez emeli bizonyosságá és meggyőződéssé azt, ami nélküle pusztá szemfényvesztés lenne.” FICHTE, Johann Gottlieb: *Az ember rendeltetése*, Helikon, Budapest, 1976, 147.

7 KÖLCSEY Ferenc: *i. m.*, 450.

8 *Uo.*, 453.

9 *Uo.*, 447–448. „Had és teológiai versengések...” – írja Kölcsey; a hangsúly természetesen az első szón van, a pusztítás az, ami taszítja Kölcseyt. A teológiai viták a pusztításhoz képest csak másodlagos jelentőségűek. Érdekes, hogy ez a tény a legtöbb kutató figyelmét elkerüli. Példaképp álljon itt Szerb Antal megjegyzése: „A reformációt »Töredékeiben« azért itéli el, mert az emberiség figyelmét egyoldalúan a valláserkölcsei problémákra irányította, s ezáltal évszázadokra megbénította a tudományok, a felvilágosodás útját.” Szerb Antal: *Kölcsey = Gondolatok a könyvtárban*, Bp., 1981, 31.

10 1816. május 11-én így ír Kazinczy Ferenchez: „Ma délután egy ágyra dőlv olvastam a harmincéves háborúnak történeteit Schillertől. Visszatettem magamat a reformációnak vérgőzö korába, s mindazon irtóztató eseteket végigfutva elmém, az elkerültem magamtól, mi jobb? a gonoszt elszenvedni-e, vagy a jó után újabb gonoszokon keresztül törekedni? és hogy lehet-e az emberiség egyik korát a másiknál boldogabbnak állítanunk?” *Kölcsey Ferenc összes művei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960, 240.

11 Erről a fejlődésről maga Kölcsey számol be több helyen is, a *Parainesis*ben, illetve a Szemere Pálhoz írt önéletrajzi levelében. „Volt idő (iskolai pályám vége s jurátusságom), midőn kozmopolitizmus fogott körül, s ez időben a magyar hazán nem függék melegen. Okának gondolom a francia lágymeleg poézist s azon léleköltő hidegséget, melyet a francia újabb filozófusok mindenre, ami szent, fuvallottak...” KÖLCSEY Ferenc: *Válogatott művei*, 1031.

12 *Uo.*, 1027.

13 Szerb Antal: *i. m.*, 59.